

Marek Gransicki

mgr inż. arch.

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. St. Pigoń w Krośnie, Zakład Budownictwa

Drewniana architektura regionalna na Podkarpaciu. Przykład wsi Lubatowa

---

Wstęp

Od wielu dekad można zauważyć trend znikania tradycyjnej architektury regionalnej z krajobrazów miast i wsi. W planowaniu przestrzennym nie stosuje się skutecznych form ochrony wartości regionalnego budownictwa ani w zakresie kształtu, ani detalu architektonicznego, który od dłuższego czasu nie jest w ogóle wykorzystywany w formie klasycznej. Kanony architektury wykształtowane przez tysiąclecia kształtowania się kultury europejskiej zostały w XX wieku zarzucone na rzecz stylu minimalistycznego, który w Europie Zachodniej posługuje się jeszcze elementami ozdobnymi, a w naszym kraju sprowadza się do odarcia budynków ze wszelkich „niepotrzebnych” ozdób [Zin 1956]. Układ przestrzenny współczesnego miasteczka staje się coraz lepiej uporządkowany, ale brakuje mu ducha dawnej kompozycji urbanistycznej uwzględniającej nie tylko praktyczne podziały parceli i sieci komunikacyjnych, ale również niemierzalne wartości krajobrazowe i kulturowe. Architektura wsi stylistycznie ulega ujednoliceniu na terenie całego kraju. Te same domy, które spotykamy na Podkarpaciu budowane są na Podhalu jak też i na Pomorzu.

Czy stan rzeczy polegający na wymianie struktury na nową, połączonym z przemianami indywidualnego wyrazu zespołów zabudowy w architekturze małomiasteczkowej i wiejskiej należy uznać za pozytywny? [Ciołek 1984] W artykule prowadzona jest analiza zjawiska zanikania oraz możliwości wykorzystania dziedzictwa architektury na przykładzie budownictwa regionalnego miejscowości Lubatowa w województwie Podkarpackim. Artykuł prezentuje implikacje wynikające z koncepcji rewitalizacji dziedzictwa tradycyjnego budownictwa dla Lubatowej na tle najbliższej okolicy.

Historia w pigułce

Historia Lubatowej ginie w mrokach dziejów, których nie opisało pióro kronikarza. Na podstawie analogii z pobliskimi Jaśliskami możemy przypuszczać, że odnotowana w archiwaliach data lokowania w początkach XIV wieku nie jest równoznaczna z powstaniem wsi [Bata 2014]. Akt lokacyjny prawdopodobnie porządkuje zasady funkcjonowania i własności nieokreślonego ośrodka osadniczego. Kiedy powstał i czym był wcześniej? Należałoby na to pytanie odpowiedzieć na podstawie gruntownych i drobiazgowych badań, których do tej pory nikt nie prowadził ani w formie profesjonalnej kwerendy materiałów bibliograficznych, ani kosztownych i pracochłonnych badań archeologicznych (ryc. 1, 2).

Dostępne fakty historyczne łączą rozkwit wsi z przynależnością do majątku biskupów przemyskich z centrum w Jaśliskach. Zachowało się sporo materiałów potwierdzających zmiany własnościowe i strukturalne wsi od XIV przez XV wiek [Gajdek, Patoczka i Wójcik 2015]. Nie wiadomo za to, czy wieś padła łupem tragicznego w skutkach najazdu węgierskiego z końca XV wieku. Najazd ten zmienił oblicze takich podkarpackich miejscowości jak Jaśliska, Dukla czy Jasło. Skala zniszczeń wymusiła decyzje o rekonstrukcji układu zabudowy [Gransicki 2018] w nowoczesnej formie urbanistycznej, która zachowała się do dziś. Istniejące zabytkowe piwnice są dziś bezpośrednim świadectwem dawnej świetności regionu z okresu stabilizacji i rozkwitu związanego z działaniem szlaków handlowych na Węgry [Gransicki 2017]. O tym samym nie możemy mówić w Lubatowej, która jako wieś nie posiadała sprecyzowanego układu urbanistycznego. Można identyfikować jej typ z układem łańcuchowym opisanym przez prof. Jerzego Czajkowskiego w książce „Budownictwo ludowe Podkarpacia” [Czajkowski 1977]. Widoczna na mapie Miega z drugiej połowy XVIII wieku wieś jest rozrzucana wzdłuż traktów komunikacyjnych. Niestety mapa nie przynosi informacji o wcześniejszej zabudowie, z okresu gdy Lubatowa wchodziła w skład majątku biskupiego. Nieliczne już kamienne piwniczki nie dają odpowiedzi na pytanie jak głęboko wstecz sięgają fundamenty obecnych zabudowań. Takie same w formie architektonicznej i konstrukcji piwniczki, budowane były bowiem z identycznych materiałów przed wiekami i współcześnie [Tłoczek 1980]. Bez profesjonalnych badań archeologicznych trudno określić prawdziwy wiek zachowanych piwnic. Trzeba zwrócić uwagę, że w dzisiejszej dobie regres dawnego budownictwa postępuje coraz szybciej i zostało bardzo mało czasu na działania dokumentujące zachowane i użytkowane jeszcze pomniki budownictwa regionalnego w Lubatowej.

Lubatowa ma długą historię. Może opowiedzieć o ostatnim zrywie I Rzeczypospolitej – Konfederacji Barskiej, która z pewnością wycisnęła piętno na jej architektonicznym krajobrazie. Walki toczone w obrębie wsi i jej okolicach musiały zmienić jej krajobraz. Obie wielkie wojny XX wieku również nie oszczędziły Lubatowej. Niewiele wiadomo o spustoszeniach jakie pozostawiła we wsi zimowa ofensywa wojsk rosyjskich w czasie Wielkiej Wojny, ale można się domyślać, że mogła przynieść podobne zniszczenia jakie odnotowano w nieod-

ległych Jaśliskach. Druga wojenna zawierucha wyraźniej odcisnęła się w pamięci. Za udział mieszkańców w ruchu oporu oraz wspieranie okolicznych oddziałów partyzanckich okupant dokonał kilku pacyfikacji miejscowości. Wieś została uhonorowana Krzyżem Walecznych, zbudowanym przy drodze z Lubatówki, przyznany za czynny udział w walkach i ofiary poniesione przez mieszkańców w czasie II Wojny Światowej (ryc. 3) [Domaradzka, Parylak, Pernal i Zajac 2017].

Ukształtowanie naturalne i układ urbanistyczny

Poza wartościami historycznymi, Lubatowa położona w dolinie rzeki Lubatówki ma interesujące ukształtowanie geograficzne. Wijąca się rzeka i strome stoki wysokich gór otaczających wieś, czynią jej krajobraz niepowtarzalnym i bardziej pasującym do Podhala niż Beskidu Niskiego. Zamknięta w kotlinie górskiej wieś zachowała niezwykle charakter, dzieląc się na szereg ukrytych za lasami przysiółków położonych na stokach wzniesień, znacznie wyżej niż leżące w dolinie centrum wsi [Domaradzka, Parylak, Pernal i Zajac 2017]. Właśnie w tych przysiółkach zachowały się najcenniejsze architektonicznie przykłady zabudowy regionalnej tych okolic, włącznie z unikatową już, nadal zamieszkaną chałupą krytą strzechą. Poza centrum wsi zachowały się również rzadko spotykane na tych terenach zagrody wielobudynkowe, przez mieszkańców określane jako „chałupy ruskie” [Tłoczek 1958]. Znaczące różnice między budownictwem mieszkaniowym centrum wsi i przysiółków zaczęły się pojawiać w okresie drugiej połowy XIX wieku, gdy coraz więcej mieszkańców Lubatowej znajdowało pracę przy wydobyciu ropy naftowej. Część z nich docierała do krajów nawet na innych kontynentach poszerzając swój światopogląd i przynosząc nowe trendy w budownictwie. Centrum wsi zmieniało się pod wpływem nowych możliwości dość szybko, za to w przysiółkach czas zatrzymał się na wiele dekad zachowując w układzie zabudowy, przeważający udział rolniczych zabudowań drewnianych [Zin 1956]. Właśnie te nieliczne już ocalałe zagrody rolnicze mogą przeistoczyć się w gospodarstwa agroturystyczne, bazujące na zamierającej naturalnej produkcji rolnej i wartości widoków, jakie roztaczają się ze stoków lubatowskich gór (ryc. 4, 5).

Przysiółki są zorganizowane w sposób dość przypadkowy, dopasowany do ukształtowania terenu, a nie współczesnej kompozycji urbanistycznej i jest to na pewno walor przemawiający za utrzymaniem tego układu, jako przykładu urbanistyki organicznej. Zabudowania pod względem architektury są uboższe od tych z centrum miejscowości. Na podstawie przeprowadzonego wywiadu z mieszkańcami można twierdzić, że część budynków została przeniesiona po drugiej wojnie z opuszczonych i niszczonej wsi „ruskich”. Stąd nie zaskakują typowe dla budownictwa łemkowskiego detale i szczegóły konstrukcji. W niewielu już wiekowych budynkach zachowały się do naszych czasów ozdobne końcówki wyciągniętych belek stropowych i krokwi, oraz ślady po zdobionych obwiedniach okiennych.

Pomysły na przyszłość

Wydaje się dziś uzasadnione twierdzenie, że najwyższy czas, by spróbować zachować ten niepowtarzalny krajobraz kulturowy jednej z podkarpackich wsi i nadać nowe znaczenie nielicznym już oryginalnym świadectwom dawnej szkoły budownictwa. Można pokusić się o próbę zorganizowania konkursu na projekty architektoniczne mogące zachować znakomicie dopasowane do warunków klimatycznych proporcje i detale odchodzącej karpackiej architektury. Gdyby udało się utrzymać charakter zabudowań przysiółków Lubatowej, lokalna społeczność mogłaby wykorzystać zasoby przyrodnicze do rozwinięcia nowej gałęzi gospodarki wsi, uaktywniając nieliczne działające ośrodki turystyczne w najbliższej okolicy (ryc. 6) [Drożdż-Szczybura 2000].

Sprzyjające uwarunkowania przyrodnicze i kulturowe pozwalają na połączenie Lubatowej malowniczymi szlakami górskimi z takimi miejscowościami jak Iwonicz Zdrój, Dukla czy Rogi. Znajdziemy tam wiele zabytków i atrakcji turystycznych, mogących przyczynić się wraz z naturalnym rolnictwem funkcjonującym w miejscowości i jej okolicach, do rozwinięcia turystyki osadzonej w pięknych plenerach przysiółków [Pawlicki 1998]. Możliwe jest również rozbudowanie oferty turystycznych atrakcji w dolinie stanowiącej centrum wsi oraz w bliskiej, siostrzanej Lubatówce (ryc. 7).

W przeciwieństwie do większych miejscowości Lubatowa, Lubatówka i wieś Równe zachowały jeszcze na tyle duży zasób drewnianej architektury regionalnej, że przy odpowiedniej gospodarce mogą stać się żyjącym „skansenem” architektonicznym porównywalnym z takimi miejscowościami jak podhalański Chochołów, gdzie zasoby tradycyjnej architektury wcale nie są większe niż w karpackich wsiach, ale jego położenie na szlaku w Tatry, uczyniło z niego ważny punkt na mapie turystycznej i kulturowej kraju. W chwili obecnej można wykorzystać popularność podkarpackich uzdrowisk na rzecz rozwoju gospodarki turystycznej w Lubatowej. Nie można jednak dopuścić do niekontrolowanego rozwoju tej branży, bowiem można się spodziewać, że dla architektury regionalnej może on przyspieszyć jej zanik lub zastąpić ją rozwiązaniami karykaturalnymi (ryc. 8).

Jak już wspomniano jest to ostatni moment by dziedzictwo architektury Beskidu Niskiego zachować w oryginalnych siedliskach [Pawlicki 1998], zapobiegając postępującej w zastraszającym tempie degradacji naturalnego jeszcze we fragmentach krajobrazu podkarpackiej wsi. Przy zachowaniu oryginalnego kolorytu architektury, może stanowić on ważny czynnik podnoszący atrakcyjność naszych stron dla odwiedzających je turystów – na równi z walorami górskiego, pozornie dzikiego krajobrazu naturalnego.

Przykładem działań zmierzających do zachowania dziedzictwa historycznego wsi Lubatowa w materii architektonicznej, jest próba analizy formalno-funkcjonalnej ostatniej zachowanej w Lubatowej chałupy krytej strzechą (nie jest to najstarszy dom drewniany w tej miejscowości, ale ostatni, który bez większych zmian zachował pierwotną formę). Analiza polegała na próbie odczytania jej pierwotnego wyglądu i odtworzenia oryginalnego układu funkcjonalnego

go oraz zaadaptowaniu podstawowych form do wymogów techniczno-funkcjonalnych stawianych współczesnemu budownictwu jednorodzinemu. Ze względu na podeszły wiek mieszkańców nie udało się wejść do jej wnętrza, ale po analizie konstrukcji widocznej na zewnątrz ścian oraz porównaniu z dużą grupą podobnych obiektów znanych autorowi, nie było to potrzebne by móc opisać wnętrze budynku (ryc. 9).

Wydaje się, że zachowanie podstawowych parametrów gabarytowych i proporcji bryły nie stanowi ani funkcjonalnego, ani estetycznego problemu. Utrzymanie drewnianej konstrukcji z użyciem współczesnych materiałów termoizolacyjnych przy zastosowaniu elementów systemu budownictwa inteligentnego, może dać w efekcie niezwykłą, zachowawczą formę architektoniczną i nieosiągalne dla tzw. tradycyjnego budownictwa murowanego, ekonomiczne i klimatyczne walory użytkowe. W efekcie możemy twierdzić, że tradycyjna regionalna forma nie jest sprzeczna ze współczesnymi trendami w architekturze, a jej osiągalna ekonomicznie malowniczość może podnieść walory nie tylko krajobrazowe wsi, ale też jej atrakcyjność gospodarczą i zapewnić jej rozwój w przyszłości.

Podsumowanie rozważań

Reasumując podjęte rozważania, należy przyjąć, że czas najwyższy na podjęcie wysiłków dokumentujących odziedziczone tradycyjne budownictwo podkarpackich wsi. Co więcej, wprowadzenie do obecnego krajobrazu architektonicznego tradycyjnych form w nowoczesnej zabudowie jednorodzinnej i turystycznej, jest ze względów gospodarczych bardzo potrzebne i celowe. Odmienność stylistyczna wizerunku wsi podkarpackiej może znacząco podnieść walory turystyczne tych okolic i przyczynić się do aktywizacji lokalnych społeczności. Polityka samorządu powinna dążyć do zachowania lokalnych wartości kulturowych wynikających nie tylko z historii. Powinna zadbać o utrzymanie wielowiekowego dorobku technicznego i artystycznego budownictwa regionalnego wpisującego się w sposób naturalny w krajobraz gór i lasów Beskidu Niskiego. W przeciwieństwie do zatłoczonych i zdegradowanych współczesną bezstylową zabudową miejscowości uzdrowiskowych – Lubatowa, Lubatówka i Równe mogą stać się w przyszłości ostoją naturalnego i zdrowego wypoczynku w czystych górskich okolicach o niemal nieskażonych przez człowieka krajobrazach (ryc. 10).

Bibliography / Bibliografia

- [1] Bata A. (2014) *Jaśliska. Dzieje miasteczka i okolic*. Krosno: Krośnieńska Oficyna Wydawnicza.
- [2] Ciołek G. (1984) *Regionalizm w budownictwie wiejskim w Polsce*. Kraków: Politechnika Krakowska.
- [3] Czajkowski J. (1977) *Budownictwo ludowe Podkarpacia*, Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. Rzeszów: KAW.
- [4] Domaradzka P., Parylak M., Pernal P., Zając S. (red.) (2017) *IV Księga Jubileuszowa wsi Lubatowa. Kropki pamięci i patriotyzmu*. Rzeszów: Towarzystwo Miłośników Lubatowej.
- [5] Drożdż-Szczybura M. (2000) *Zagroda okólna jako jedna z form przestrzennych tradycyjnej zagrody wiejskiej*. Kraków: Architektura, Monografia nr 273.

- [6] Gajdek A., Patoczka P., Wójcik A. (2015) *Stan zachowania świeckiego budownictwa drewnianego w województwie Podkarpackim*. Rzeszów: Pro Carpathia.
- [7] Gransicki M. (2017) *Program i wyniki prac badawczych przy komorze celnej w Dukli*. Rzeszów: „Topiarius. Studia Krajobrazowe” nr 5, s. 11-26.
- [8] Gransicki M. (2018) *Chalupa przejazdowa jako przykład modelu domu przyrynkowego w małym mieście na Podkarpaciu*. Kraków: Politechnika Krakowska, praca doktorska.
- [9] Pawlicki M.B. (1998) *Orawa – architektoniczna rodzimność regionu jako oznaka małej ojczyzny – wspomnienia z połowy XX wieku*. Kraków: „Krakowskie Studia Małopolskie”, nr 2, s. 65-95.
- [10] Szymanowicz-Gwiżdż A. (2003) *Drewniane budownictwo mieszkalne i gospodarcze wsi Górnego Śląska*. „Widomości konserwatorskie”, 13/2003.
- [11] Tłoczek I. (1958) *Chatupy polskie*. Warszawa: Arkady.
- [12] Tłoczek I. (1980) *Polskie budownictwo drewniane*. Ossolineum.
- [13] Zin W. (1956) *Typy i formy w polskiej architekturze drewnianej*. Kraków: PWN.

About author

Marek Gransicki employee of the Zakład Budownictwa PWSZ im. St. Pigońia in Krosno. PhD student at the Faculty of Architecture and Urban Planning at the Institute of the History of Architecture and Restoration of Monuments of the Krakow University of Technology. Organizer of scientific conferences devoted to the regional architecture of the Podkarpacie region. Author of a dozen or so peer-reviewed articles and popular science articles. Co-organizer of archaeological and architectural research of architecture and construction history of Dukla and Jaśliska. A carpenter and theoretician of wooden structures. Author of many architectural projects including revitalization of the market plate in Dukla and an inventory of historic secular and sacral objects, including several sanatoriums in Rymanów Zdrój together with the concepts of their revitalization.

O autorze

Marek Gransicki pracownik Zakładu Budownictwa PWSZ im. St. Pigońia w Krośnie, doktorant Wydziału Architektury i Urbanistyki w Instytucie Historii Architektury i Konserwacji Zabytków Politechniki Krakowskiej. Organizator konferencji naukowych poświęconych architekturze regionalnej Podkarpacia na PWSZ Krosno. Autor kilkunastu artykułów w opracowaniach recenzowanych oraz wydawnictwach i monografiach popularyzacyjnych. Współorganizator prac archeologiczno-architektonicznych w zakresie historii architektury i budownictwa Dukli i Jaślisk. Cieśla i teoretyk konstrukcji drewnianych. Autor wielu projektów architektonicznych w tym rewitalizacji płyty rynku w Dukli oraz szeregu inwentaryzacji obiektów zabytkowych świeckich i sakralnych w tym kilku sanatoriów w Rymanowie Zdroju wraz z koncepcjami ich rewitalizacji

Contact / kontakt: kmg.fm@interia.pl

DOI: [10.15584/topiarius.2018.7.3](https://doi.org/10.15584/topiarius.2018.7.3)